

Tiina Siiskonen
Päivi Fadjukoff

Erityisiä oppilaita, erilaista opetusta – yhteistä kehitystä kaiken aikaa

Joulukuussa 2016 erityisopetuksen uranuurtaja, kasvatustieteen tohtori (h.c.) Onerva Mäki täytti 90 vuotta. Syntymäpäivänä järjestettiin juhlaseminaari, jonka teemana oli *"Erityisiä oppilaita, erilaista opetusta – yhteistä kehitystä kaiken aikaa"*. Seminaarissa käytiin läpi erityisopetuksen historiaa ja kehitystä 1950-luvun alusta lähtien, jolloin vammaisten lasten kuntoutus ja opetus olivat Suomessa monelta osin vasta alullaan, ja jolloin Mäki aloitti työnsä erityisopetuksen parissa. Siitä lähtien hän on toiminut keskeisellä näköalapaikalla näkemässä ja kokemassa eri kehitysvaiheita sekä vaikuttamassa moniin muutoksiin. Tässä haastattelussa hän jakaa meille kokemuksiaan ja näkemyksiään poikkeuksellisen pitkäaikaisen ja vaikuttavan elämäntyönsä pohjalta.

Lähes 70 vuotta erityisopetuksen kehittäjänä

Onerva Mäki valmistui kansakoulunopettajaksi vuonna 1950 Helsingissä, ja hänet valittiin heti valmistumisensa jälkeen Raajarikkoisten koulusäätiön opettajaksi. Aikana, jolloin Suomessa ei vielä edes tunnettu käsitettä CP-vammaisuus, hän perusti ensimmäisen CP-lapsille tarkoitettua luokan silloiseen Helsingin raajarikkoisten kouluun ja hoiti tätä virkaa vuoteen 1962 saakka. Kun alan koulutusta ei ollut Suomessa saatavilla, Mäki etsi koulutusmahdollisuuksia ulkomailta. Ensimmäinen oli UNICEFin Englannissa järjestämä *"The treatment and aftercare of a physically handicapped child"*-koulutus seitsemän Euroopan kehitysmaan kuntoutustiimeille, joissa kussakin oli seitsemän kuntoutustiimiin osallistuvaa henkilöä, ortopedilääkäristä kansakoulunopettajaan. Suomikin

Onerva Mäki ja hänen opettajansa professori Melba Miller UCLA:sta

oli vielä sodan jälkeen kehitysmaa Euroopassa. Lisäksi hän opiskeli vuonna 1956 USA:ssa ASLA-stipendillä ja vuonna 1962 Fulbright Leader -apurahalla.

Vuosina 1962–1990 Mäki työskenteli lehtorina Jyväskylän yliopistossa. Eläkkeelle jäämiseensä saakka hän toimi aktiivisesti maailmanlaajuisen Rehabilitation International –kuntoutusalan järjestön hallituksessa ja Euroopan komitean puheenjohtajana. Lehtorin työssään hän koulutti erityisopettajia ja kehitti alaa erityisalueinaan CP-, kuulo- ja näkövammaisuus sekä puheen ja kielenkehityksen vaikeudet. Siten hän oli kehittämässä myös Jyväskylässä toimineiden valtion erityiskoulujen toimintaa yhä enemmän muille kouluille palveluja tarjoaviksi resurssikeskuksiksi. Näiden erityiskoulujen yhdistyttyä osaksi valtakunnallista Oppimis- ja ohjauskeskus Valteria Jyväskylän toimipisteen nimeksi

annettiin tietenkin Onerva.

Mäki jäi eläkkeelle erityispedagogiikan lehtorin työstään vuonna 1990. Ennen eläkkeelle jäämistään hänellä oli tosin virinnyt jo aivan uudenlaisia oppimisvaikeuksien tutkimiseen ja kuntoutukseen sekä erityisopetuksen kehittämiseen liittyneitä visioita, joiden myötä syntyi Niilo Mäki Säätiö ja Instituutti.

Onerva Mäen merkittävä elämäntyö erityispedagogiikan alan kehittäjänä on laajasti tunnustettua. Vuonna 2000 hänet kutsuttiin Jyväskylän yliopiston kunniatohtoriksi, ja vuonna 2008 hän sai UNESCO:n kansainvälisen Jan Amos Comenius -palkinnon. Comenius-palkintoa on jaettu vuodesta 1992 lähtien noin 60:lle kasvatustieteen asiantuntijalle ja edistäjälle. Mäki on ainoa palkinnon saanut suomalainen. Hänen pitkäaikainen ja vaikuttava työnsä monissa alan verkostois-

Onerva ja Niilo Mäki 1960-luvulla

sa, Niilo Mäki Instituutissa sekä useissa Afrikan maissa toteutettavissa erityisopetuksen kehittämishankkeissa jatkuu edelleen.

Sodan jälkeen oli lasten vuoro

Onerva Mäki kertoo puolisoillaan professori Niilo Mäellä olleen kansainvälisestäkin laaja asiantuntemus erityisesti sotainvalidien kuntoutuksesta. Merkittävää oli, että 1950-luvulla sodan päättymisen ja sotakorvauksista vapautumisen jälkeen alettiin hyödyntää sotavammaisten kuntoutukselta saatuja kokemuksia myös siviilihenkilöiden ja lasten kuntoutuksen kehittämiseen. Vaikeat lapsi-invaliditapaukset hoidettiin pääsääntöisesti sairaalassa tai siirrettiin sieltä vammaishoitolaitoksiin, jotka olivat edelleen hyväntekeväisyysjärjestöjen toiminta-aluetta.

Kuurojen ja sokeiden koulut olivat jo

vuosisadan olleet valtion ylläpitämiä, kun taas liikuntavammaisten lasten koulutus tapahtui yksityisissä laitoksissa. Tällaisia olivat esimerkiksi 1880-luvulla perustetut laitokset, kuten Raajarikkoisten huoltokotisäätiö ja Suomen Kirkon Sisälähetysseuran ylläpitämät vajaamielislaitokset. Nykymuotoista kuntoutustoimintaa ei ollut tarjolla, elleivät lasten vanhemmat olleet sitä järjestämässä. Sodan loputtua valtiohallinnon ja erityisesti sosiaaliministeriön toimesta saatiin neuvoteltua Laukaalla olevien valtion kiinteistöjen – Kuhankosken, Pernasaaren ja Leppäveden – siirto ministeriön toimivallan alueelle. Neuvotteluissa olivat aktiivisesti mukana sosiaaliministeriön lastensuojelun päällikkö Niilo Kallio ja professori Niilo Mäki, joka toimi puheenjohtajana monissa vammaishuoltoon ja lastensuojeluun liittyvissä valtion komiteoissa.

Onerva Mäki mainitsee, että erityis-

laitosten keskittyminen Keski-Suomeen oli osaltaan pohjustamassa erityispedagogiikan yliopisto-opetuksen aloittamista. Sodan loppuvaiheessa ja 1950-luvulla riehuneet polioepidemiät erityisesti Lapissa ja Itä-Suomessa jouduttivat osaltaan sosiaali- ja terveydenhoitoalan ratkaisujen tekoa. Samaan aikaan koululainsäädännön kehitys liitti vammaisten lasten koulutuksen laakisääteiseksi toiminnaksi. Kuntien saaman valtionavun turvin ryhdyttiin perustamaan koululaitoksen piiriin erityisluokkia eri vammaisryhmille.

Erityisopettajien koulutus alkoi Jyväskylässä

Erityisopettajien koulutus siirtyi 1950-luvulla kurssimuotoiseksi opettajainkoulutuksen osaksi silloiselle kasvatustieteelliselle korkeakoululle, josta tuli myöhemmin Jyväskylän yliopisto. Aikaisemmin kursseja järjestettiin laitoksissa, ja niissä auskultomalla saattoi saada pätevyyden. Lisäksi sen oli saattanut saada työkokemuksen perusteella anottuna erivapautena. Koulutuksen siirto Jyväskylään oli mahdollinen, koska siellä oli jo silloin lähdetty kehittämään alan yliopistotasoista osaamista kansainvälisestikin terävimmässä kärjessä. Esimerkiksi erityispedagogiikka oli jo omana oppiaineenaan ensimmäisenä Suomessa, ja erityispedagogiikan professuuri oli ainoa koko Euroopassa. Myös käytännön toimintaympäristö oli hyvä: Jyväskylässä ja Laukaassa oli alan erityisoppilaitoksia harjoittelua varten.

Järjestelmällisen erityisopettajakoulutuksen käynnistäminen aiheutti monia muutoksia lainsäädäntöön ja koulutuksen toteuttamiseen. Laadittiin asetus erityisopettajien pätevydestä ja vaatimukset

opettajakoulutukseen hakijoille. Onerva Mäki muistelee hiukan hymyillen silloisessa asetuksessa olleita vaatimuksia, jotka kuitenkin olivat hyvin perusteltuja. Hakijalla piti olla vähintään kahden vuoden opettajakokemus, ja hänellä tuli olla suoritettuna englannin, saksan, ranskan tai venäjän kielen pro exercitio-tasoinen kielikoe, jolla opiskelija osoitti hallitsevansa vieraan kielen. Lisäksi hänen piti olla alle 45 vuoden ikäinen.

Opettajakokemusta edellytettiin, jotta opiskelijoilla olisi erityisopettajakoulutukseen tullessaan kokemusta lasten tavanomaisesta kehityksestä ja oppimisesta. Kielitaitovaatimusten taustalla oli professori Niilo Mäen näkemys siitä, että opiskelijoiden tuli hallita vierasta kieltä voidakseen seurata alansa kansainvälistä kehitystä. Tämä olikin Onerva Mäen mukaan välttämätöntä aikana, jolloin alan erityiskirjallisuutta ei ollut juuri ollenkaan saatavissa suomen kielellä. Näillä vaatimuksilla pyrittiin poistamaan myös ne ikääntyvät opettajakandidaatit, jotka halusivat siirtyä ”tekemään hyvää uransa loppuvuosisiksi”, eli joilla oli vielä vanhakantainen käsitys erityisopetuksesta hyväntekeväisyytenä. Samalla opiskelijoiksi valikoitui nuoria ja lahjakkaita henkilöitä.

Koulutus kannusti jatkamaan opintoja

Ensimmäiset erityisopettajaksi koulutettavat valmistuivat apu- ja tarkkailuluokkien opettajiksi, mutta puhe-, lukemis- ja kirjoittamishäiriöisten lasten erityisopettajien koulutustarve oli valtava. Koko maassa oli ainoastaan muutama lukiopettaja, ja vain Helsingissä, Lahdessa, Tampereella ja Jyväskylässä toimi koululogopedi. Koululogopedien ja lukiopettajien erikoistumis-

koulutus aloitettiin Jyväskylän yliopistossa vuonna 1966.

Koulutusohjelman laadintaan osallistivat fonetiikan professori Antti Sovijärvi Helsingin yliopistosta, foniatrian erikoislääkäri Aatto Sonninen Hyksistä, kuurojen ja sokeain opetuksen ylitarkastaja Elias Niskanen Kouluhallituksesta sekä logopedian lehtori Onerva Mäki Jyväskylän yliopistosta. Mäki käynnisti silloin erityisesti kieltenopiskelijoiden äännevirheiden korjaamiseen tarkoitettua, humanistiseen tiedekuntaan kuuluneen logopedian klinikan toiminnan. Lisäksi klinikalla hoidettiin Jyväskylän kasvatusopillisen korkeakoulun kansakoulun (nykyisen Normaalikoulun) oppilaiden äännevirheiden ja kieleen liittyvien häiriöiden terapiaa. Logopedian klinikan tehtäväksi tuli myös ensimmäisten puheterapeuttien koulutus sosiaaliministeriön alaisiin laitoksiin, mikä tarkoitti etenkin kehitysvammaisten lasten puhehäiriöihin erikoistumista.

Periaatteena oli, että erityisopettajakoulutuksen suorituksia voitiin hyödyntää osana arvosanaopintoja. Esimerkiksi kurssivaatimuksiin kuuluva erityistyö tehtiin monesti erityispedagogiikan kandidaatintutkielman vaatimusten mukaisesti. Siksi monet jatkoivat yliopisto-opiskeluaan valmistumisensa jälkeen. Onerva Mäki lukee professori Antti Sovijärven ansioksi erityisesti sen, että hän hyväksyi monia koululogopedien koulutusohjelmassa olleita kursseja Helsingin yliopiston fonetiikan approbatur-arvosanan suorittamiseen, jolloin useat opiskelijat jatkoivat arvosanaopintojaan logopediassakin niin, että Jyväskylän yliopistossa oli pian jo cum laude -arvosanaan eli nykyisiin aineopintoihin hyväksyttäviä kursseja.

Mäki kannusti opiskelijoitaan eteen-

päin, ja yli puolet hänen opiskelijoistaan jatkoikin opintojaan erityisopettajakoulutuksen jälkeen. Tämä osuus oli hänen mukaansa suurempi kuin muilla erityisopettajakoulutuksen osa-alueilla. Yksi heistä oli Oulun yliopistosta muutama vuosi sitten eläköitynyt logopedian professori Ritva Koivusaari, joka oli Mäen ensimmäisen koululogopedikurssin opiskelija. Hänestä tuli ensin Jyväskylän kansakoulujen koululogopedi ja myöhemmin yliopiston lehtori, joka teki väitöskirjan Helsingin yliopiston fonetiikan laitokselle.

Kehittyminen edellyttää kansainvälistä yhteistyötä

Alan tutkimustyö virisi erityisopettajakoulutuksen aloittamisen myötä. Tätä selittää Mäen mukaan varsinkin koulutukseen pääsyn kielitaitovaatimus, joka mahdollisti alan kansainvälisen tiedon seuraamisen sekä siten uusien opetusmenetelmien kokeilun ja toteuttamisen. Vuosittain eri maihin toteutetut opiskelijoiden ulkomaan opintomatkat lisäsivät osaltaan kansainvälistymistä. Etenkin erityisopettajakoulutuksen alkuvaiheissa opintomatkojen merkitys oli hyvin suuri, koska tietoa ei ollut Suomessa tarjolla riittävästi. Vielä 1970-luvulla Kouluhallitus myönsi rahoitusta opintomatkoihin, jotka olivat käytännössä hyvin tiiviitä intensiivikursseja.

Onerva Mäellä oli laajan kansainvälisen verkostonsa ansiosta kontakteja eri Euroopan maiden erityisopettajakoulutukseen, hän tiesi missä oli uutta kiinnostavaa kehitystyötä meneillään, ja mistä löytyisi hyviä kouluttajia. Mäki painottaa edelleen kansainvälisen yhteistyön ja verkostoitumisen merkitystä – erityisesti henkilökohtaisten kontaktien luomista ja ylläpitämistä.

Näkövammaisten opettajiksi opiskelevia STAFRICA-kurssilaisia lehtorinsa kanssa

tä. Hän mainitsee itsekin opiskelleensa ja opettaneensa kaikilla muilla mantereilla paitsi Etelä-Amerikassa.

Suomen erityisopetuksen nousessa kansainväliseen kärkeen Onerva Mäen huoli ja kiinnostus kohdistui myös kehitysmaiden erityisopetuksen kehittämiseen ja siellä heikossa asemassa oleviin lapsiin. Jo 1980-luvun alkupuolella hän lähtikin kehittämään Jyväskylän yliopistoon erityisopettajakoulutusta afrikkalaisille opettajille. Vuosina 1982–1986 toteutettu STAFRICA-projekti kehitti Jyväskylän yliopiston osaamista ja verkostoja kehitysmaissa. STAFRICA-koulutus loi viiteen Itä-Afrikan maahan asiantuntijaverkoston, jota voitiin hyödyntää myöhemmin Niilo Mäki Instituutin toteuttaman kehitysyhteistyön alkuvaiheessa. Afrikkaan tarvittiin lisää alan osaajia. Siksi koulutus painottui edelleen verkoston luomiseen sekä yliopisto-

jen ja erityisopettajakoulutuksen asiantuntijoiden kouluttamiseen kussakin maassa. Tätä tarkoitusta varten Onerva Mäki ja Tuija Stenbäck kehittivät erityisen diplomaattikoulutusohjelman, johon sisältyi sekä teoriaa että käytäntöä.

Kehitysyhteistyön perimmäisenä tarkoituksena on ollut luoda Afrikkaan asiantuntijaverkosto, jonka avulla maiden oma tutkimustoiminta voisi kehittyä ja osaminen siirtyä kunkin maan kansalaisten omaan käyttöön. Työ on aloitettu ja se jatkuu edelleen. Afrikkalaisilta opiskelijoilta Onerva Mäki on saanut kunnianimen Mama Mäki.

Niilo Mäki Instituutti syntyi tarpeeseen

Niilo Mäki Instituutin perustamisen myötä opettajankoulutukseenkin pyrittiin saamaan lisää erityisosaamista oppi-

misvaikeuksista. Oppimisen ongelmien tunnistamiseen ja kuntoutukseen tarvittiin osaamista ja palveluja, joita kokeiltiin pienimuotoisesti jo 1980-luvun lopulta lähtien Jyväskylän yliopiston psykologian laitoksen yhteydessä ja perheneuvolan alaisuudessa toimineella oppimisvaikeusklinikalla. Klinikkan ensimmäinen työntekijä oli silloinen perheneuvolapsykologi Timo Ahonen. Yliopistolla ei ollut kuitenkaan varaa toiminnan laajentamiseen, vaan siihen lähdettiin etsimään ulkopuolista rahoitusta. Tähän tarpeeseen perustettiin professori Heikki Lyytisen, professori Timo Ahosen ja lehtori Onerva Mäen aloitteesta Niilo Mäki Säätiö vuonna 1990, jonka ylläpitämässä Niilo Mäki Instituutissa (NMI) yhdistyi oppimisvaikeuksien kliininen arviointi ja kuntoutus, oppimisvaikeuksien asiantuntijuuden kehittäminen sekä yliopistotasoinen, käytännön vaikuttamiseen tähtäävä tutkimustyö.

Tutkimustulosten hyödyntämistä ja soveltamista tuki Heikki Lyytisen johtama Lapsen Kielen Kehitys (LKK) –pitkittäistutkimus yliopiston psykologian laitoksessa. Tässä kansainvälisestikin ainutlaatuisessa, huippututkimusyksikön statukseen yltäneessä tutkimuksessa on vuosien 1993–2016 aikana seurattu syntymästä alkaen suhteellisen tiiviisti 20-vuotiaiksi saakka lapsia, joilla on suvuittain esiintyvä lukivaikeuksien riski, sekä verrokkiryhmää, jossa tällaista sukuriskiä ei ole.

Mäki tuo esiin myös NMI:n perustamisen aikoihin ilmenneet yhteiskunnalliset haasteet, erityisesti nuorisotyöttömyyden nopean kasvun ja erityisvaikeuksien lisääntymisen, jotka edellyttivät tutkimustyön tulosten soveltamista käytännön tarpeisiin. Eri alojen asiantuntijoiden ja Niilo Mäki Instituutin tutkijoiden yhteistyönä luotiin

NMI:n oma dynaaminen toimintastrategia. Siinä korostui kansainvälisesti uusimpien alan tutkimustulosten hyödyntäminen, uusien menetelmien kehittäminen, tutkijoiden ja opettajien kouluttaminen käyttämään uusia menetelmiä sekä koulutuksesta saadun palautteen hyödyntäminen kehittämistyössä. Niilo Mäki Instituutista on vähitellen kehittynyt sekä kansallisesti että kansainvälisesti korkealle arvostettu tutkimus- ja osaamiskeskus.

Hyväntekeväisyyden kohteesta täyteen osallisuuteen

Erityispedagogiikan oppiaine – alun perin suojele- ja parantamiskasvatusoppi – syntyi aikanaan yhdistämään ja soveltamaan kasvatustieteen ja psykologian alueen tietämystä tukea tarvitsevien lasten opetukseen ja kuntoutukseen. Tämä ajatus on ollut Niilo Mäelle tärkeä, ja se on toteutunut Niilo Mäki Instituutin toiminnassakin. Siksi Jyväskylän yliopiston kasvatustieteiden ja psykologian tiedekuntien juuri toteutunut yhdistyminen on ollut Onerva Mäelle hyvin mieluinen kehityssuunta.

”Vahvalle tutkimustoiminnalle perustuva osaaminen on luonut erityisopetukselle ja sen toteuttamiselle kivijalan, josta on hyvä ponnistaa eteenpäin. Erityisopetus on tullut inklusioperiaatteen mukaan osaksi perusopetusta, joka tarvitsee vankkaa tietoperusteista asiantuntemusta tukeeseen. Tätä koulutusta on jatkettava”, muistuttaa Mäki. Esimerkiksi NMI, Oppimis- ja ohjauskeskus Valteri sekä yliopistojen laajat tutkimusprojektit luovat perustaa sille, että erityistä tukea tarvitsevat lapset ja nuoret sekä heidän perheensä saavat tarvitsemansa tuen. Mäki korostaa tuen mukana oloa koko peruskoulutuksessa –

ei erityisenä vaan osana kokonaisuutta. Lisäksi hän muistuttaa globaalin vastuun kantamisesta ja valistustyöstä alueilla, joilla tarve on suurin: ”Kehitysyhteistyöstä on myös vastuu”.

Asennemuutos hyväntekeväisyydestä lasten oikeuksiin ja osallisuuteen on ollut valtava. Edelleen Mäki toivoo, että vammaiset tulisivat osajina enemmän vaikuttamaan päätöksenteossa ja ottamaan vastuuta. ”Niin kauan kuin he ovat vain tuen ja palvelujen vastaanottajia, pidämme alitajuisesti heitä hyväntekeväisyytemme kohteina emmekä samanarvoisina”, hän toteaa. Ollessaan nuorten ihmisten, erityisesti opiskelijoiden kanssa tekemisissä Mäki on kuitenkin jo huomannut kaikkien tasa-arvoisen kohtelun lisääntyneen, mikä

ilahduttaa häntä kovasti.

Kunnioitus kaikkia ihmisiä kohtaan on yksi hänen elämänarvoistaan, kuten myös kaikkien eteenpäin kannustaminen kunkin omista lähtökohdista käsin. ”Jokaisen pitää ponnistella omalta tasoltaan eteenpäin”, hän evästä ja korostaa, ettei koskaan pitäisi tyytyä siihen, mitä on, vaan katsoa, mitä vielä voisi tehdä. ”En minäkään ole vielä lopettanut”, Mama Mäki sanoo iloisesti yli 90-vuotiaana.

Kirjoittajatiedot:

Tiina Siiskonen, KT, erityisopettaja toimii ohjaavana opettajana Oppimis- ja ohjauskeskus Valterin Onervan toimipisteessä.

Päivi Fadjukoff, FT, dosentti Jyväskylän yliopistosta on Niilo Mäki Säätiön hallituksen puheenjohtaja.

Onerva Mäki täytti 90 vuotta joulukuussa 2016